

РЕЦЕНЗИЯ

за дисертацията на *Христина Руменова Михайлова* – „Протестите в Източния блок през 50-те – 80-те години на XX век“

На нас ни е представено едно сериозно, задълбочено изследване в широк диапазон, обхващащо сравнително дълъг период от време. В него са разработени много и важни проблеми на най-новата история на страните – сателити на Съветския съюз след Втората световна война.

Структурата на труда съответства на трите етапа в развитието на протестните движения в посочения регион: средата на 50-те години, втората половина на 60-те и началото на 80-те. Много положителен момент в дисертацията, с оглед изучаването на българската история е съпоставянето на протестите в България с тези в Полша, Унгария и Чехословакия. По този повод обаче, още в началото на изследването авторката изтъква, че в България положението е много по-различно в сравнение с посочените по-горе страни: размахът и силата на протестите в тях от средата на 50-те години се достигат у нас едва през 1989 г. Поради всичко това, можем да оформим една реална оценка къде се е намирала България в развитието на съветския блок след Втората световна война.

* * *

При очертаването на приносните моменти в дисертацията бихме посочили на първо място, че обхватът на разработката и особено паралелното изследване на процесите в трите страни и при необходимата уговорка и в България само по себе си вече е един съществен принос.

В установената хронологическа последователност на изложението, Михайлова разкрива, че първата протестна вълна – през 50-те години се явява своеобразен подготвителен етап и има функционално значение поради издигането на важни въпроси пред обществеността.

Положителните промени в Унгария след смъртта на Сталин протичат по-задълбочено в сравнение с Чехословакия и Полша, а през периода март-октомври 1956 в тази страна се наблюдава истинска „интелектуална революция“, изразена в огромната активност на интелигенцията (с. 66).

Авторката обяснява бавният темп на промените в Чехословакия по това време със значителния икономически потенциал на страната, поради което е запазен по-високия жизнен стандарт на населението, в сравнение с останалите изследвани страни (с. 32).

Веднага след XX конгрес на КПСС (февруари 1956 г.) в Полша започва едно мащабно разведряване с открито посочване на острите, нерешени проблеми на обществото. Особена интензивност добива процесът след събитията в Познан и това води до решителния VIII пленум на ЦК на управляващата партия – 19 октомври 1956 г. и издигането на Владислав Гомулка за ръководител на партията. След този пленум настъпват значими промени в страната, вдъхновител на които е Гомулка. По този начин, в края на октомври, за един кратък период от време, в Полша е постигнато най-високо за момента равнище на демократичност в целия социалистически лагер (с. 55–57, 59–63, 97).

Събитията в Унгария от октомври-ноември 1956 г. са силно повлияни от извършващото се по това време в Полша и както посочва дисертантката процесите в двете страни имат паралелно звучене (с. 8, 73, 104).

Обявената публично програма на унгарските студенти от октомври 1956 впечатлява „своята всеобхватност, яснота и категоричност на исканията“ (с. 82). Дали първообразът на този документ не е бил предоставен на студентите от други, по-опитни политици?

Унгарската революция от 1956 г. не отхвърля социализма, но той вече е отхвърлен в съзнанието на обикновените трудови хора в страната (с. 124).

През 1968 г. властта в Полша губи масовата подкрепа на интелигенцията и от тук нататък, в следващите години процесите в тази страна започват да се развиват в нова, непозната дотогава насока (с. 160).

Полският революционен взрив от март 1968 г. оказва силно въздействие върху управляващите и с това може да се обясни крайно отрицателното им отношение към „Пражката пролет“ (с. 162).

Михайлова е отразила много добре развитието на процесите в Чехословакия през 60-те години, които подготвят почвата за прелома от началото на 1968 г.: сравнително успешното въвеждане на пазарните механизми в икономиката, движението в Словакия за независимост, конгресът на писателите и пр. Добре е разкрит огромният политически подем в чехословашкото общество в периода януари-август 1968 г., който след това прераства във феноменална по своите мащаби невъоръжена съпротива срещу окупаторите (с. 178–182).

За първи път през март-април 1968 г., именно в условията на „Пражката пролет“ се издига тезата за създаването на „Социализъм с човешко лице“ (с. 175). Бихме добавили, че след това, този лозунг намира популярност по време на „перестройката“ на Горбачов в Съветския съюз (1986–1991 г.).

Много интересна е оценката на авторката, че „Пражката пролет–68“ е капитална стъпка към свободата на европейските страни от социалистическия блок (с. 209).

Открити прояви на протест сред българското общество срещу нахлуването в Чехословакия са изключения и се извършват от малък брой младежи. Също така са единични и случаите на изява на несъгласие с този акт сред войниците от българския окупационен контингент (с. 228, 236).

Михайлова отбелязва: „Въпреки че българската интелигенция е най-лесно приспособяваща се към социализма, опитите на властващите да получат публична подкрепа за интервенцията, не се реализират“ (с. 222).

В дисертацията е разгледан продължителният процес, започнал в Унгария от края на 50-те години и завършил през втората половина на 80-

те – процес на постепенно реформиране на унгарската политическа система. „Година след година – пише авторката – все по-широк спектър от материални и духовни потребности стават достъпни за унгарското население. Всичко това довежда страната до равнището на най-подготвената за бъдещия преход към демокрация и като икономика и като либерален политически режим“. Тава не означава, че властта се отказва от репресивни действия, особено когато се появи силно изявено свободомислие сред интелигенцията (с. 277–278, 281).

Що се отнася до Полша, Михайлова разкрива перманентното развитие на революционния процес, продължил на етапи през 70-те години. Подчертано е силното въздействие върху обществеността и върху властниците на работническите стачки в края на 1970 и началото на 1971 г. (с. 258).

Според дисертантката вече през 1980–1981 г. налагането волята на полските трудещи се върху властта, както и създаването на независимия профсъюз, по същество е една работническа революция, тъй като е налице възникването на официални структури извън комунистическата политическа система – нещо невиждано дотогава в целия социалистически блок (с. 296–297). Със събитията, започнали от лятото на 1980 г. и продължили близо година и половина „Полша застава с няколко стъпки напред“ спрямо другите страни от съветския блок.

Авторката посочва един интересен момент – че наличието на масови протестни движения в трите разгледани страни довежда до възникването на неформалните организации, което е една от най-важните предпоставки за по-голямата подготвеност за прехода към демокрацията (с. 291).

Дисертантката дава съвсем справедливо негативни оценки за развитието на процесите в България: слабостта на съпротивителното движение, късното изграждане на неформалните организации и запазването им за дълго време в зародишно състояние, както и пасивността на широките слоеве от населението. Михайлова се спира обстойно на причините за това състояние на нещата, но тези проблеми са разгледани

задълбочено от други автори, затова считам, че тук не са налице съществени приносни моменти на авторката.

Богата и разнообразна е изворовата база на дисертацията: архивни и публикувани документи, спомени, много голям брой научни разработки. Огромният труд на авторката в това отношение заслужава похвала. И все пак, аз съм огорчен, че тя не познава някои мои изследвания: обемната монография за отражението на полските събития в България 1980–1983 с пространната уводна глава за самите събития, също така голяма студия за отражението на унгарската революция от 1956 г. у нас и пр. Разбира се, това не хвърля ни най-малко сянка върху усилията на авторката да осигури богата изворова база, както и да използва много и най-разнообразни трудове.

* * *

Към рецензията имам някои критични бележки.

На редица места дисертантката е допуснала фактологически грешки, неточности и пропуски, както и неверни според мене, наистина по несъществени въпроси заключения. Някои от тях ще отбележа.

На с. 123–124 авторката твърди, че в международен план унгарската революция от 1956 г. допринесла за възникването на еврокомунистическата политическа тенденция. Категорично възразявам на това – еврокомунизмът се появи изцяло под въздействието на „Пражката прелет“.

От писаното на с. 178 се създава впечатление, че „Чешкото чудо в киното“ възниква около времето на „Пражката пролет“. Всъщност „чудото“ се утвърждава доста по-рано – през 1964–1965 г., първите негови филми са „Обвиняемият“, „Магазин на главната улица“, „Старци берат хмел“ и пр. Посоченият от дисертантката филм „Строго охранявани влакове“ на Иржи Менцел е явление от по-късния, завършващ етап на „чудото“.

Смятам, че Михайлова е подценила водещата роля на поетесата Блага Димитрова в развитието на дисидентското движение в България.

Имам една забележка от принципиен характер: учудва ме сравнително недостатъчното внимание, което е отделено на полската криза от 1980–1984 г. Малкото място отделено за нея, в сравнение с изложението на процесите в трите страни дотогава прави впечатление. Та нали самата авторка дава в текста тази ярка характеристика за полската революция, която цитирах по-горе!

И накрая – Михайлова е могла да поработи още върху стила и езика на труда, на места изложението е доста „грапаво“, на лице са и повторения на вече казани веднъж неща. Някъде изказът е труден за възприемане, поради употребата на много чуждици и на специфични изразни понятия.

* * *

В автосправката е дадена вярна оценка за приносите на дисертацията. Спазени са и всички изисквания на процедурата за защита.

* * *

В заключение – Посочените критични бележки не намаляват ни най-малко положителното ми отношение към труда. Ето защо препоръчвам на уважаемите членове на журито да присъдят на Христина Руменова Михайлова научно-образователната степен „доктор по история“.

7 март 2015 г.

Рецензент:

(проф., д.и.н. Владимир Мигев)